

AMSTERDAMI MOZAIK

Augusztus elején hollandi beutazási vízummal az útlevelemben, elmentem a francia konzulátusra átutazási vizumért, hogy résztvehessek az amsterdami nemzetközi filozófiai kongresszuson. Azt mondták, 5—6 hét múlva jöjjenek érte. Hiába mondtam, akkor legfeljebb az új királynő koronázására érnék ki, nem a kongresszusra, csak nem engedtek az öt hétből. Úgy látszik, még az átutazótól is félnek a francia hatóságok, ha népi demokratikus országból jön. Hogyisne, hiszen a vonatban is beszélgethet franciákkal hazájáról és mi lesz, ha a jámbor francia megtudja, hogy Magyarországon vidáman építik a dolgozók a szocializmust, mert már tapasztalatból tudják, hogy hónapról-hónapra gyógyulnak a háború ütötte sebek és fokozódik a jólét. Mi lenne, ha az imperialisták irányította sajtótól elbolondított franciák rájönnének, hogy nálunk mindent lehet kapni jegy nélkül s hogy munkás, paraszt, értelmiségi dolgozó egyaránt bizakodással néz a jövőbe?

*

Kénytelen voltam hát repülőgéppel menni. Még Budapest felett izelítőt kaptam a nyugati irányított sajtóból. A csehszlovák légikisasszony kezembe nyomta a Schweizer Illustrierte Zeitung 1948 július 14-i számát, benne egy rosszindulattól és hazugságoktól hemzsegő riporttal Budapestről. Már az alcíme is: «Az életöröm városából a megfélemlített emberek helye lett.» Az egyik képen látható Kossuth-hidat «az oroszok által épített szükség-hidnak» nevezi, a Margithídról pedig csak úgy megemlíti, hogy a háttérben látszik. Mintha véletlenül maradt volna meg, nem is a demokrácia építette volna újjá. Azt nem meri letagadni, hogy élelmiszerekben nincs hiány s az emberek ruházata is jobb, mint másutt, hiszen a képekről is látszik ez, de éles ellentétben ezzel azt állítja, hogy az emberek feladták a jobb jövőbe vetett hitüket. A figyelmes olvasó könnyen leleplezheti azt a hazugságát is, hogy a cirkusz áll a szórakozások előterében, mert a kormány ezt támogatja, hiszen a képen az előtérbe állított két cirkuszplakát körül négy színházi és egy opera-műsort látni és a két járókelő csak ezeket nézi. De ahhoz már Pestre kellene jönniök a jámbor svájciaknak, hogy azt is megtudják, homlokgyenest az ellenkezője igaz annak az állításnak is, hogy Budapesten szinte egy autó sincs — mert a nyomorék koldust ábrázoló képen csak két autó látszik a háttérben.

Szegény svájciak, akik pár éve úgy féltek a náci megszállástól, s ma ismét bíznak a *quatorze juillet* varázserejében! Ha tudhák, hogy máris olyan hatalom tartja a markában őket, amely épp úgy hazudik, mint annakidején Hitler!

*

Sokba került a repülőutazás, de legalább felülről kaptam az első benyomást Hollandiáról. Szélesebb és keskenyebb csatornák, árkok hálózata szeli át. Olyan a kép felülről, mint valami nagy bolgárkert ősszel. No majd itt.

Látok virágzó belterjes gazdálkodást, gondoltam. Mereztettem a szememet, ugyan mit termelhetnek ebben a bolgárkertészetben. A repülőtérről a városba vivő autóbusról láttam már, s az egész országot bejáró kongresszusi kiránduláson is meggyőződtem róla: Hollandia egy nagy belterjes legelő. Gyönyörű pázsit a főterményük, olyan, mintha vetőgéppel vetették volna a magját. Ezt legeli a rengeteg fekete-fehéren tarka tehén. A legelőket helyellközettel többholdas virágmezők szakítják meg (a tulipánok jórészt elvirágoztak már); gabonaföld, gyümölcsös, konyhakertészet szokatlanul ritka. Az az ember érzése, grófi kastély parkjában van. Távoli szántóföldjeiről bőségesen megkapja a gróf a paraszt verejtékes munkájával termelt értéktöbbletet, azt növeszt hát a parkjában, ami a szemének kedves.

*

Csakhogy most baj van a «szántóföldekkkel». Minden hollandus bevallja, hiába volt a gyarmati háború, hiába foglaltak el indonéz városokat: a maláj nép ellenáll, gyarmati termelésről szó sem lehet. Beszéltem olyan hollandusokkal, akik békés megegyezést szeretnének a malájokkal és biztosak benne, meg is tudnának egyezni, de — panaszozzák — Amerika nem egyezik bele, kényszeríti őket, hogy folytassák a gyarmati háborút. Persze, nem akar beletörödni, hogy Hollandia fizetőképessége végképpen leessék. Egy másik hollandus szerint az amerikaiak támogatják a malájokat. Szép fényt vet az imperialistákra, ha ennek is igaza van, azoknak is.

*

Mit csinál a gróf, ha elveszíti vagyonát? Vagy puliszkát eszik, amíg becsületes munkával új egzisztenciát nem teremt magának, vagy, ha kaviárt akar enni tovább is, kölcsönt vesz fel, amíg adnak neki. Hollandia az utóbb módot választotta. Felvette a Marshall-kölcsönt. Így aztán a gazdagok jól is élnek. Vendéglőben annyit ehetsz jegy nélkül, amennyire pénzed futja. De a nagyközönség mindent jegyre kap. Nemcsak kenyéret, lisztet, zsírt, cukrot, hanem húst, tojást, tejet, vaját, sajtot, teát, kávéat, kakaót, teasüteményt, cigarettát, szappant is. Csokoládéért bonbonért kakaó és cukorjegyet kell leadni. Textiláru pontrendszer szerint megy, óra, takaró, gyapjú- és pamutfonal és még sok egyéb is nehezen megszerezhető utalványra. A minisztériumtól kell kérni, jól megindokolt kérvényben. Csak a hal, főzelék, gyümölcs szabad, meg a bőráru. Az utóbbi olcsó is, hiszen rengeteg a tehenük. Ettől ugyan a tejtermék is lehetne olcsó és szabad. Persze, most kénytelenek a grófi park luxuszgazdálkodásából nemzeti jövedelmet kifacsarni. Mindent exportálnak hát, amit csak tudnak. Vajjon mit kapnak érte az imperialista nagyhatalmaktól?

*

Nehéz megtudni, mennyit kapnak jegyre. Én mindjárt átadtam a jegyeimet a roppant vendégszerető házigazdáimnak. Az útravalóból maradt szalámit, szalonnát is. Roppant megörültek neki, jól is tartottak érte. Félek, a maguk jegyeit is vendégeikre költötték s hetekig halon meg krumplin éltek, hogy eljöttünk. Ha kérdeztem, miből mennyi jár jegyre, azt mondták, elég. De azt megtudtam, 25 deka egy napra a kenyérfejadag; nehéz testi munkásnak is. A tojás meg ritka, mint a fehér holló. Cukor feketén vagy 50 forint kilója, ha magyar pénzre átszámítjuk. (A feketepiacon csak jegyet kapni, azon fehérén veszik meg az árut.) Küldtem is nekik cukor-szeretecsomagot Budapestről.

*

Magyarországról sokat kérdezősködnek. Csodálkoztak, hogy jöttem át a «vasfüggönyön», nemcsak én, de még metafizikus barátom, Gondos László is. Amikor felsoroltam azokat a matematikusokat, akik a felszabadulás után Nyugaton jártak: Fejér, Riesz, Alexits, Rédei, Egerváry, Varga Ottó, Turán, — azt kérdezték, hogy akkor, ugye, Budapest és Moszkva között van a vasfüggöny? Megmondtam, Rényiék viszont Leningrádban és Moszkvában töltöttek egy évet. Azóta nem tudják, hol keressék a vasfüggönyt.

A szabad cukrot alig hiszik el, azt meg, hogy Budapesten jegy nélkül annyi hollandi csokoládét vehetek, amennyit akarok, propagandának tartották. Levélben küldtem egy ilyen «propagandát» vendéglátó gazdáimnak. Persze, az ő sajtójuk nagy részét az imperialisták irányítják. Magyarországról úgy tudják, itt éhinség van, orosz megszállás és terror. Százhusz magyar rendőr Ausztria amerikai zónájába menekült, mert Magyarországon koncentrációs táborokat állítanak fel, s mindenkit oda zárnak, aki nem kommunista — olvastam egyik «katolikus» lapjukban. Egy kicsit már kételkednek ebben a hollandusok, látván, hogy ennek ellenére haza mertünk jönni, én is, Gondos is.

*

Az utóbbi nem ment könnyen. Gondos nem tudott pénzt szerezni a repülőgépre, elmént hát Pesten az amerikai követségre és addig könyörgött, míg átutazási engedélyt adtak neki Trizónián át. Kitöltették vele azt is az úrlapon, melyik nap jön hazafelé, hát nyugodtan indult haza. A határról visszaküldték azzal, visszafelé nem érvényes az engedély. (Kinek adják hát, talán disszidenseknek?) El kellett mennie Hágába a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz s addig könyörögni, míg megkapta visszafelé is az engedélyt.

*

Az iskola-kérdés is nagyon érdekli a hollandusokat. Álmélkodtak rajta, milyen sötét osztály-iskolarendszer volt nálunk, zsákutca-iskolákkal, egészen a felszabadulásig. Kíváncsian hallgattak a népi kollégiumokról, az általános iskoláról, a dolgozók iskolájáról, a *tanulj jobban* és a *tanulj többet* mozgalomról, meg az egyetemi reformtervekről. Kérdeztek az iskolák államosításáról is. Elmondtam, a protestáns egyházak békés megegyezés útján rendezték ezt a kérdést, a katolikus egyház magyarországi feje azonban nem ült le tárgyalni a kisczadapárti kultuszminiszterrel. Horthyékkel leült? — kérdezte erre egy nem is nagyon baloldalinak látszó hollandus professzor. A haladó katolikusok miért nem kényszerítették rá most a megegyezésre? — volt a következő kérdése. Csodálkozásomra megkérdezte, hogy hát nálunk nem lőttek agyon német katonákat a megszállás alatt katolikus papok, mint Hollandiában. Úgy látszik, másképp nézett ki ott az ellenállási mozgalom, mint nálunk. Most azonban nyilván az ottani klérus is «jóvá akarja tenni», hogy valaha fasisztaellenes volt. Legalább is a katolikus lapok egy idő óta vastagbetűs címekben azzal ijesztesgetik a hollandus népet, hogy a harmadik világháború kitérése küszöbön van.

*

A német megszállásra sokat panaszkodnak. Teljesen kirabolták őket, mondják. Teherautók jártak üzletről-üzletre, «a hollandi nép szeretetadománya a német népnek» felírással, s felpakkoltak mindent, ami beléjük fért. Ismerős módszer! De azért a mozik, szállodák-pazar berendezése azt mutatja, maradt is elég. Nálunk is azok siratják legjobban háborús kárukat, akiknek legtöbbjük volt és legtöbbjük is maradt.

A németeket szívből gyűlölik. Az utcán nem lehet németül kérdezős-

ködni: a különben nagyon udvarias hollandusok elfordítják a fejüket, ha német szót hallanak. Angolul kell elkezdni és megvárni, míg a hollandus fordítja németre a szót, ha az angol nehezen megy neki.

Az a gondolat, hogy nem gyűlölni kell a német népet, hanem segíteni neki megszabadulni a náciizmustól és a demokratikus fejlődés útjára lépni — teljesen idegen előttük.

*

A házak csinosak, tiszták; legtöbbször klinker-téglából épült, a tetőcserepek kerámia benyomását keltik. Mosni szokták a házak falát kívülről. Általában kínos a tisztaság és a rend. A gyerekek szabályszerűen és unott arccal ülnek a villamosban. Rosszalkodni mindössze két proli-gyereket láttam a Vondelparkban. Hollandul beszéltek hozzánk s biztosan nem valami hízelgő dolgot mondhattak, mert nagyon nevettek, hogy nyugodtan mondhatják, nem értjük. Úgy látszik, általában agyonnevelik a hollandok a szegény gyerekeket.

Valószínűleg a romok eltakarításával is azért siettek a hollandusok, mert bántotta a szemüket. Amsterdam alig kapott légitámadást. De voltam Rotterdamban is. Egész városrészek helyén üres telkek vannak. A németek kezdték «kiradirozni» ezeket a városrészeket, majd, amikor megszállták Rotterdamot, az angolok folytatták. Az újjáépítést el sem kezdik a hollandusok, amíg minden romházat le nem bontottak, minden gödröt be nem temettek. A kikötőt már helyreállították, de a város még tele van üzletbarakkokkal.

*

A kongresszuson heten voltunk magyarok. Fogarasi, Alexits a feleségével, Kerényi, Fenyő István, Gondos, meg én. A matematikai filozófiai és szimbolikus logikai szakosztály munkája augusztus 12-én Alexits és Fenyő közös előadásával kezdődött. A matematika történetének néhány eseményét, különösen a matematika alapjai körüli vitákat világították meg, dialektikus materialista módszerrel felfedvén a mögöttük működő gazdasági és társadalmi erőket. Az előadást Fenyő tartotta, Alexits hozzászólás alakjában egészítette ki. Az előadást sok bírálat érte, utólag is. Ennek főoka persze a reakciós filozófusok általános rosszindulata, amellyel minden marxista előadását kísérték. De némi okot adott rá — a bírálat és önbírálat korában nem haragúsnak meg érte Alexits és Fenyő barátaim, hogy megmondom — a Church-tétel jelentésének téves beállítása is.

*

A múlt században az volt a matematikusok általános meggyőződése, hogy minden matematikai probléma megoldható a matematika módszereivel. A polgári mechanisztikus materialista felfogás matematikai vetülete volt ez. Még a századfordulón is általános helyesséssel találkozott a párisi nemzetközi matematikai kongresszuson a nagy német matematikusnak, Hilbertnek, híres mondása: «a matematikában nincs ignorabimus!». Három évtizeddel rá Gödel osztrák matematikus, éppen azokkal a módszerekkel, amelyeket Hilbert a matematikának feltevés nélküli tudományként való megalapozására alkotott, bebizonyította, hogy ha az ember pontosan előírja, milyen matematikai eszközöket szabad használni (mindenesetre belevéve az aritmetika eszközeit is), akkor mindig lehet olyan aritmetikai problémát találni, amely ezekkel az eszközökkel nem oldható meg. Később Church amerikai matematikus bizonyított be egy bonyolultabban fogalmazott tényt, amelyet sokan szeretnek úgy interpretálni, hogy az, Gödel eredményével

ellentétben, — amely csak *adott eszközökkel* meg nem oldható problémákról szól — *abszolút megoldhatatlan* problémát szolgáltat. Alexits és Fenyő elfogadták ezt az interpretációt, sőt, úgy állították be a dolgot, mintha a Church-tétel olyan állítást szolgáltatna, amely se nem igaz, se nem hamis, holott nem ilyen egyszerű a helyzet. Azt a következményt vonták le a Church-tételből, hogy az idealizmus szükségképpen agnoszticizmushoz vezet. Tudomás m szerint az idealisták egyáltalán nem tartják dehonesztálónak az agnoszticisztikus következményeket, s az a meggyőződés, hogy a materializmus és az idealizmus vitája (létezik-e a világ, vagy csak látszat) nem a matematikán belül dől el. Ez a bíráló természetesen nem érinti Alexits és Fenyő előadásának többi, nagyon értékes megállapítását.

*

A magam előadásában, utolsó nap (augusztus 18-án), Péter Rózsa magyar matematikus egy eredményének továbbfejlesztéseként rámutattam arra, hogy Church tétele valójában Gödel tételének különleges esete, tehát nem vonható le belőle messzebbmenő filozófiai konzekvencia, mint abból. Így nem lehet alkalmas érv az agnoszticizmus mellett, akár azért alkalmasza valaki, hogy agnoszticista meggyőződését alátámassza vele, akár azért, hogy előfeltételeit így vigye *ad absurdum*. Valójában Church eredménye, épp úgy mint Gödelé, azt mutatja a matematika területén is, hogy semmi-féle zárt rendszer nem lehet elég tág arra, hogy a teljes valóság beleférjen, s így a *diálektikus* filozófia mellett szolgáltat erős érvet. (Az *idealista* dialektikáról pedig, úgy gondolom, a természeti és társadalmi valóság területén lehet világosan megmutatni, hogy elégtelennek bizonyul.)

*

Fogarasi az általános logikai szakosztályon tartott előadást a dialektikus logika ellentmondás-elvéről. Rámutatott arra, hogy napjaink különböző logikai elméletei (mint Russell logicizmusa, Hilbert formalizmusa, Brouwer intuicionizmusa, Wittgenstein logikai analízise, Carnap szintaxis-elmélete, a lengyelek többértékű logikái), amelyek a klasszikus logika teljes újjáépítéséről beszélnek s pl. a harmadik kizárásának elve tekintetében különböző álláspontot foglalnak el, abban mind megegyeznek, hogy az ellentmondás elvének arisztoteleszi alakját változtalanul fenntartják. Ezzel szemben a dialektikus gondolkodás számára ez az alapelv csak részgazságot fejez ki: két állítás mindig csak bizonyos vonatkozásban zárhatja ki egymást, más vonatkozásban összefér egymással.

Az ő előadásáról kevesebb bíráló megjegyzést hallottam; lehet, hogy csak azért, mert keveset jártam az általános logikai szakosztályban. Ezek a megjegyzések is inkább úgy szóltak, hogy «nem értem egészen, de kell legyen benne valami».

*

Talán az is előadása sikerének tudható be, hogy megbízást kapott a kongresszus főtítkáranak, az agilis E. W. Beth professzornak szerkesztésében tervezett «Studies in Logic and Mathematics» című monográfia-sorozatban írjon egy kötetet, Fenyővel közösen, a dialektikus logikáról. Egyébként magyarok szép számmal kaptak ilyen megbízatást. Péter Rózsa a rekurzív függvényekről, Surányi János az eldöntés-probléma redukciójáról ír egy-egy monográfiát, magam pedig, a kapott megbízás szerint, megoldhatatlan problémáról írok, bár lehet, hogy az aritmetika ellentmondástalanságáról számolok be.

Ez a monográfia-sorozat is egyike azoknak a szimpatikus törekvéseknek, amikkel a hollandusok meg akarják mutatni, tudnak ők maguk is nemzetközi jelentőségű vállalkozásokat kezdeményezni, nem szorultak mindenben az imperialista nagyhatalmakra.

*

Voltam Gondos előadásán is, a metafizikai szakosztályon. A metafizika tapasztalati alapjairól tartott előadásán egy-két hallgató lézengett csak. Pedig az eredetileg kijelölt kis teremből az aulába költözött ülésezni a metafizikai szakosztály, mert rendszerint zsúfolva volt, főleg katolikus papokkal. Lehet, hogy azért jöttek kevesen Gondos előadására, mert szombat délutánra tűzték ki. De az is lehet, hogy azért, mert a sok «neothomista» között eretneknek számított Gondos a maga, inkább Augustinushoz húzó humanista álláspontjával. Meg az is lehet, hogy addigra megtudták, hogy ő is csak az igazságot mondja el a magyar viszonyokról, nem hajlandó az imperialisták rémhíreinek igazat adni s így akartak kifejezést adni nemtetszésüknek.

*

Mert ezek a neothomisták egytől-egyig reakciónak bizonyultak. A legtöbbjük francia, de akadt köztük emigráns lengyel és orosz is, meg délamerikai fasiszta. Ha nem volt éppen dolguk valamelyik másik szakosztályon, felvonultak a marxisták előadásaira (így pl. az olasz Banfi és a csehszlovák Rieger előadására a plénum előtt) s dühösen vitatkoztak az előadóval. Ha ugyan vitának lehet nevezni azt, amikor valaki érvek helyett emelt hangon deklamálja el a maga álláspontját, a padokban ülő hasonló gondolkodásúak tapsait várva. Nemcsak a neothomisták tapsoltak ilyenkor, hanem a reakció mindenféle árnyalatát képviselő filozófusok. De a többiek meghúzódtak a háttérben, nem igen szóltak hozzá az előadáshoz. Úgy látszik, külföldön is a klérusban látja a reakció a marxizmus elleni harc élesapátát.

A harc nem mindig folyt egyenlő fegyverekkel. Az elnök legtöbbször szintén antimarxista volt. A teológia felé nyugodtan tűrt minden határsértést, de ha az előadó, vagy a hozzászóló társadalomtudományi, vagy pláne politikai érvekhez fordult, felszólította, maradjon szigorúan a filozófia területén.

*

Egy venezuelai filozófussal egymás mellé kerültünk a leeuwardeni Amicitia-szállodában, ahol a zuiderzeekörüli kirándulás alkalmával a lunchöt kaptuk. Elmondta, Venezuelában azóta virágzik a filozófia, hogy elkergették a régi elnököt. Az új elnök ugyanis neothomista és ezt az irányt támogatja minden más filozófiai iránnyal szemben. Filozófia legmagasabb irányítással? Érdekes virágzás lehet!

Nehéz kiszedni belőlük, mi lehet az a «neo» a thomizmusukban. Hiszen a thomizmus a katolikus egyház által *philosophia perennis*nek, örök és változatlan filozófiának deklarált rendszer: valójában a katolikus egyház dogmarendszeré filozófiai alakban. Valami olyasmit mondanak, annyiban «neo-k, hogy ők már nem Aristotelesre hivatkoznak rendszerük alátámasztására, mint aquinói szent Tamás, hanem a modern természettudományra. Gyanakszom, egyszerűen a *reactio perennis*nek, az évszázadok során minden haladó eszmével szembehelyezkedett reakciónak korszerűsített, a marxizmus ellen kiagyalt formájáról van szó.

*

Magyar és csehszlovák marxistákon kívül (a már említett Rieger mellé hadd nevezsem még meg Kolman prágai professzort) találkoztam olasz,

svájci, francia és holland marxistákkal is. A kongresszus megnyitó ülésén Pos professzor, a kongresszus elnöke, sajnálatát fejezte ki, hogy a lengyelek nem jöhettek. Úgy tudom, azért nem jöttek, mert nem kaptak hollandi vizumot; ezzel szemben a reakciósok a lengyel, sőt, a szovjet hatóságokra akarták kenni a felelősséget a lengyelek távolmaradása miatt. Voltak viszont a nyugatiak között olyanok is, akik magukat marxistáknak mondták, de azzal kezdték felszólalásukat, hogy a marxizmusnak sok iránya van, a dialektikus materializmus csak egyik a sok közül, stb. Úgy látszik, a neothomizmus mellett a jobboldali szociáldemokráciát is felvonultatta a reakció.

*

Olyan filozófussal is találkoztam, aki velem akarta elhíttetni az imperialisták terjesztette rémhíreket. A Krasnopolsky-szállodában, ahol bankettre gyűltek össze a kongresszus tagjai, szólított meg a ruhatárban. — Mr. Kalmár, ön szimbolikus logikával foglalkozik, ugye? Nem tudja, hogy Mr. Fogarasi nem szereti a szimbolikus logikát? — kérdezte agresszív hangon.

— De jól tudom — mondtam.

— Nos, vigyázzon magára, — folytatta — mert ha a kommunisták jutnak uralomra Magyarországon, akkor nem foglalkozhatik szimbolikus logikával, hanem elő fogják írni, hogy milyen irányt kövessen.

— Nem hiszem, — mondtam egyszerűen, látva, hogy olyan emberrel állok szemben, akivel nem nagyon érdemes vitaikozni.

— Nono, — folytatta — figyelje csak meg, Lukács György léptenyomon kénytelen megváltoztatni nézeteit, mert megmondják neki, hogy nem ez a vonal.

— Nevetséges, amit mond — vetettem mégis csak ellene. — Ha meglátogatna bennünket, látná, hogy nálunk teljes a szabadság intellektuális téren is, vitatkozás útján győzik meg egymást az emberek, ha úgy látják, a másiknak helytelen az álláspontja. Az igazi gondolkodó ember sohasem szégyeli megváltoztatni a véleményét, ha meggyőződik tévedéséről. Ha Lukács professzor ilyen önbírálatáról hallott, — mondtam az amerikai kollégának, — akkor talán azt is tudja, hogy Rudas és Fogarasi között még mindig folyik a vita annak eldöntésére, kinek van igaza.

— Tudja, — próbált meggyőzni — Rudas és Fogarasi azért haragusznak egymásra, mert mindegyik féltékeny, hogy a másik ortodoxabb marxista, mint ő. — Nem hiszem, hogy nálunk valaki az ortodox marxizmus babéraitra törne, hiszen egyes szociáldemokraták ellen épp az volt a kifogás, hogy ortodox marxisták, hogy nem hajlandók a mult század óta megváltozott helyzetnek megfelelően fejlődni — kezdtem mondani, de meg sem hallgatott, ment tovább.

Később még egy próbát tett az asztalnál, ahol ültem.

— Tanuljon meg jobban angolul és jöjjön ki Amerikába! mondta.

Megmondtam, ha meghívna, szívesen kimegyek *egy időre*, megnézem, mi van náluk, aztán hazajövök.

Lefrom a nevét is a kollégának, hadd lássa, nem félek attól, hogy trockijistának tartanak itthon, mert szóbaálltam vele, mint ahogy mondta, amikor vele is aláírtam a bankettől feleségemnek írt képeslapot. Sidney Hook a neve, Washingtonban szolgálja Trumanék világuralmi törekvéseit. Megpróbálok egy tiszteletpéldányt is küldeni neki, majd csak akad egy magyarrá, aki lefordítja neki a cikkemet, ha ugyan megkapja.

*

Mert ez utóbbi egyáltalában nem biztos. A *Journal of Symbolic Logic* című amerikai folyóiratnak, amelynek egyébként tanácsadó szerkesztője vagyok (a háború alatt kértek fel erre svájci közvetítéssel), beküldtem egy Surányival írt közös cikket a felszabadulás után. Nem kapták meg — válaszoltak érdeklődésemre. Elküldtem a másolatát is. A kongresszuson értesültem a főszerkesztők egyikétől, Black professzortól, hogy az sem érkezett meg. Black éppen az indukció jogosultságáról tartott előadást. Utána tréfásan megkérdeztem tőle, az előadottak alapján jogosultnak tartja-e azt a feltevésemet, hogy, valami oka is van annak, hogy két ízben nem kézbesítették ki a kéziratot. Elmondtam neki, hogy a cikket J zef Pepis, a sokat ígérő fiatal lengyel matematikus emlékének dedikáltuk, mert a cikk maga Pepis egy tételének élesítését tartalmazza. Pepis ugyanis egyike annak a hatvanegynéhány lengyel matematikusnak, akit a náci meggyilkoltak a megszállás alatt. «Jozef Pepisnek, az Európát az 1940-es években elöntött gyűlölet-hullám számos áldozata egyikének emlékére» — szölte a dedikáció; a hozzáfűzött jegyzetben az *Annales de la Société Polonaise de Mathématique* felszabadulás utáni első kötetében közölt kollektív gyászjelentésre hivatkozással megírtam, hogy Pepist a Gestapo gyilkolta meg Lwówban 1941 augusztusában. Black professor azt mondta, nagyon lehet, ezért nem kézbesítették a kéziratot a szerkesztőségnek. Megpróbált lebeszélni arról, hogy tudományos cikkben politizáljak, ez ellenkezik a folyóirat irányával és esetleges politikai változás esetén nekem is kellemetlenségem lehet belőle. Válasz helyett megkértem, legyen szíves a dedikáció szövegét magával vinni, én majd megpróbálom dedikáció nélkül elküldeni harmadszor is a kéziratot. Azt mondta, ő szívesen magával viszi, de abban nem biztos, hogy így megjelenhetik. Hogy-hogy, kérdeztem, Amerikában nincs sajtószabadság? Hirtelen retirált: ő nem mondta, hogy nem jelenhetik meg, csak azt, hogy lehet, hogy nem fog megjelenni. Határozott utasítást kért arra az esetre, ha akadályos volna a dedikáció közlésének: beleegyezem-e abba, hogy ez esetben a dedikáció nélkül közöljék a cikket. Megmondtam, hogy ha nem akarák, hogy Amerika helyett a szabad Lengyelországban közöljem, akkor csak nyomtassák ki az élére a dedikációt is.

*

Azóta az ügy további fejleményeiről is beszámolhatok. A napokban kaptam levelet Church professzortól, a *Journal* másik főszerkesztőjétől. Arra kér, egyezzek bele, hogy a dedikáció szövegét a következőre változtassa: «Jozef Pepis emlékének, akit a Gestapo Lwówban 1941 augusztusában meggyilkolt.» Ez a szöveg semmivel sem ad kisebb tisztességet Pepisnek, — írja — de elkerüli a dologról való ítélezést, ami — habár — nyilván teljesen jogosult — jelenleg nem szolgál jó célt. Én úgy látom, — írja később — hogy jobb volna elkerülni a kihívó állítást, aminek, ha egyáltalán lenne valami hatása, csak az lehetne, hogy összeütköznék a *Journal* azon törekvésével, hogy nemzetközi együttműködést biztosítson mindazon személyek között, akik képesek és kompetensek a benne való részvételre.

A változtatott szöveghez a magam részéről hozzájárultam, hiszen abban tényleg benne van, amit Pepisszel kapcsolatban mondani akartunk. Azt azonban nem értem, kik azok a kompetens személyek, akikkel gátolhatná a *Journal* együttműködését, ha megengedné, hogy a náci felháborító tudós-gyilkosságairól a tények száraz közlésén kívül ítéletet is mondjak a hasábjain:

*

Amsterdamban is tapasztaltam, hogy van egy másik Amerika is. A Rijks-múzeumban, Rembrandt felejthetetlen képeinek nézése közben, össze-

akadtam egy Wallace-párti képviselővel. Alaposan kikérdezett bennünket, magyarokat, az itthoni viszonyokról. Nem elégedett meg általánosságokkal, mint pl., hogy nálunk népi demokrácia van, hanem olyan részletek felől is érdeklődött, hogy vannak-e nálunk nem-marxista filozófusok is, szenvednek-e valami hátrányt, ki kaphat nálunk útlevelet külföldre, stb. A végén megmondta, eddig sem hitt az imperialisták szolgálatában álló lapoknak, eddig is úgy hitte, hogy a keleteurópai demokratikus országokban nagyobb intellektuális szabadság van, mint Amerikában, de most örül, hogy ezt a véleményét mi is megerősítettük. Tovább vitatva az itthoni és az amerikai helyzetet, abban is megegyeztünk, hogy az Egyesült Államokban most olyanféle politikai viszonyok vannak, mint nálunk voltak a Horthy-rendszer alatt, és féltő, hogy ezek menthetetlenül a fasizmus valami egészen durva formájához vezetnek majd (ha más ideológiai indokolással is, mint a Hitler-féle fasizmusé volt), mint ahogy Horthy sem tudott megállni, amikor már akart volna.

A képviselő úr nevét viszont nem írom le; nem tudom, megvédi-e a mentelmi jog az amerikai Gestapo, a Thomas Committee üldözéseitől s meddig védi meg.

*

Alkalmam volt néhány fiatal hollandi filozófussal is beszélgetni, különösen olyanokkal, akiket a matematikai logika érdekel. Egy ízben a hollandus matematikai filozófia uralkodó irányáról, a Brouwer-féle intuicionizmusról beszélgettünk, amelynek a klasszikus logikát és a rá alapított matematikát felforgató, a harmadik kizárása elvének általános érvényességét elvető forradalmát Alexits is, Fogarasi is álradiálizmusnak tartja. A fiatal hollandusoktól tudtam meg, hogy Brouwer az öreg Mannoury professzor tanítványa, aki viszont marxistának vallja magát, tagja is volt a kommunista pártnak, amíg ki nem zárták, mert Sztálinhoz nyílt levelet intézett annak idején Trockij érdekében, bár, amint mondják, nem értett egyet Trockijjal. (Úgy látszik, ami dialektikus elem mégis csak van az intuicionizmusban, az marxista hatásokra vezethető vissza.)

De mi nem intuicionisták vagyunk, hanem szignificisták — mondta egyik fiatal hollandus. Kérdésemre, hogy mi az a szignificizmus, kifejtette, ők odáig követik Brouwert, hogy a matematikát, mint az emberi gondolkodás termékét, nem azonosítja semmiféle zárt formalizmussal, de abban már nem, hogy merev határt von a matematikai gondolatok és a kifejezésük között szükséges formanyelv között. A szignificisták meg vannak győződve arról, hogy a gondolatok és a nyelv között kölcsönhatás van. Épp azért mégis csak formalizálják a matematikát, azonban azzal az elhatározással, hogy bármikor hajlandók módosítani a formanyelvet, mihelyt ez szükségesnek bizonyul, s azzal a céllal, hogy — a nyelv és a gondolatok kölcsönhatása révén — ezzel is elősegítik a matematika fejlődését.

*

Mondtam, ez egészen dialektikus gondolat. Erre aztán lecsaptak. Végre valakitől megtudhatják, mi az a dialektika — mondták. Arra kértek, definiáljam nekik precizen a dialektikát. Lássák, mondtam, épp az a baj, hogy preciz meghatározást kívánnak. Mert a dialektika épp az a meggyőződés, hogy a valóságot nem lehet egyszersmindenkorra érvényes, precizen körülhatárolt rendszerbe bezárni, hanem csak fejlődésében lehet megismerni. Ez a mi meggyőződésünk is, — mondta egyikük — csak hogy mi ezt a felfogást relativizmusnak nevezzük. Elég rossz elnevezés, mondtam, relativizmuson annyi minden mást is értenek. De mi ebben az értelemben használjuk, mondták:

Ezen aztán igazán nem érdemes vitatkozni, arra azonban kíváncsi voltam, hát a materializmusról tudják-e, kicsoda. Kiderült, egyik-másikuk úgy képzei, hogy a mai materialisták is a Feuerbach-féle polgári, mechanisztikus világnézet hívei; de a legtöbbször még ennyi fogalma sincs a materializmusról, csak érzelmileg viszonyul hozzá, elítélőleg, az antimarxista propaganda hatására. Amikor megmondtam, a materializmus alapja az a meggyőződés, hogy a világ nem látszat, nem is tőlünk elzárt titok, hanem megismerhető valóság, akkor azt mondták, hogy ezt meg náluk realizmusnak hívják. Mindenesetre örültek, hogy kiderült, a dialektikus materialisták nem azok a bizonyos gonosz lények, akiknek az antimarxista propaganda állítja őket, nincs szarvuk, patájuk, sem piros nyelvük; hanem filozófusok, akikkel nekik is van diszkutálnivalójuk, sőt, számos találkozáspontjuk is.

Hogy a maguk polgári dialektikájának sem ezek a szignificisták, sem a hollandi filozófusok között szép számban található hegelianusok nem vonják le politikai következményeit, azon viszont — tekintetbevéve osztályhelyzetüket és általában Hollandiának, mint gyarmattartó országnak gazdasági helyzetét — nem lehet csodálkozni.

*

Arra is rámutattam a szignificisták előtt, hogy az a meggyőződésük, hogy az egyén gondolatai magukban, a kifejezésükre szolgáló nyelvtől elszigetelten képzelve, nem érdekesek, Karácsony Sándor felfogásával találkozik. Csakhogy Karácsony nemcsak a tudományra, hanem a kultúra egész területére alkalmazta a maga társaslélektani elméletét, s így pl. azt is hirdeti, hogy nem az egyén érzelmei fontosak, hanem ezeknek a másik ember felé irányuló kifejezése: a művészet. Érdeklődéssel hallgatták, amit a társaslélektanról rövid idő alatt el tudtam mondani nekik, és sajnálatukat fejezték ki, hogy Karácsony Sándor, egészségi állapota miatt meg sem próbált lépéseket tenni kijövedele irányában, amikor a kongresszusi meghívót megkapta.

Mások viszont Péter Rózsát és Surányi Jánost reklamálták, mert szívesen tanultak volna tőlük.

*

A kongresszus után hamarosan elfogyott a holland forintom, elérkezett a hazajövetel ideje. Itthon került a kezembe az Elseviers Weekblad augusztus 28-i száma, amelyben egy van Senden nevű úr a kongresszussal foglalkozva azt kifogásolja, hogy nem hívták meg a náciizmus és a fasizmus követőit, holott a filozófia számára minden probléma, a fasizmus és a náciizmus is. A cikkíró megjegyzi, hogy ő ezen irányok egyikéhez sem tartozik. Talán azt sajnálja a «harmadik utas» van Senden úr, hogy Rosenberget nem hallhatta, mert számára, úgy látszik, még mindig problematikus, nem annak volt-e igaza?

*

Nekünk, akik kint voltunk, mindenesetre érdemes volt résztvennünk a kongresszuson: megismertük az imperialisták befolyása alatt álló és részben az ettől szabadulni igyekvő filozófusoknak is a mai problémáit. Megláttuk, hogy állnak ők azokkal a kérdésekkel, amiket nálunk már sikerült tisztázni. De, remélem, a magyar demokráciának is volt valami haszna abból, hogy kint voltunk. Látván az itthoni filozófiai kutatás legújabb eredményeit, gondolkodó nyugati emberek mégsem hiszik el talán az imperialisták terjesztette rémhíreket, hiszen ilyen eredmények csak ott szülehetnek, ahol megvan a tudományos kutatáshoz szükséges szabadság.

KALMÁR LÁSZLÓ